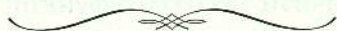

Хоча відносна важливість військових і моральних чинників у різних діях і заходах різняться, можна зазначити, що моральний чинник виявляється завжди. Однак цьому постійному і, за загальним визнанням, важливому факторові в діях уряду приділяють настільки незначну і поверхову увагу, що виникає відчуття, ніби звична віра в його значущість — не більше ніж умовність.

Метод, який я застосовую, відверто умоглядний, проте факти доступні всім і відкриті для підтвердження чи спростування. Я спробував лише показати шлях і не намагався переконувати когось у доцільності його вибору: це поза моєю компетенцією.

Листопад 1915 року

Стадний інстинкт і його вплив на психологію цивілізованої людини

I. Вступ

Дуже небагато тем спонукали до такої жвавої та тривалої дискусії, як спроба дати визначення науці соціології. І, щоб цей есей могли застосувати в соціології, автор повинен уточнити, у якому значенні він використовує вказаний термін. Назвати соціологію наукою — це, звісно, висловити думку, згідно з якою соціологія — це сукупність знань, здобутих на підставі дослідження свого об'єкта і організованих таким чином, аби можна було передбачати, і якщо можливо, спрямовувати в майбутньому поведінку об'єкта. А об'єкт — це людина в суспільстві, або людина асоційована.

Отже, очевидно, що соціологія — ще одна назва психології в найширшому сенсі, тобто психології, що об'єднує всі феномени свідомості без

винятків, навіть найскладніші, і є значно кориснішою, ніж будь-яка ортодоксальна психологія, що існує досі.

Соціологію зазвичай описують як соціальну психологію, що, на відміну від звичайної психології, працює з формами ментальної активності, які демонструє людина в соціальних відносинах. Уважають, що суспільство відкриває особливі ментальні здібності, якими нормальна психологія, зосереджена на індивіді, не цікавиться. Відразу зауважу, що основна теза цього есею — та, що згаданий підхід помилковий і веде до певної безплідності психологічного методу в соціології. Дві галузі — суспільну та індивідуальну — треба розглядати як нерозривні. Уся людська психологія — психологія асоційованої людини, оскільки людина як відокремлена тварина нам невідома, і кожен індивід виявляє характерні реакції суспільної тварини, якщо такі є насправді. Єдина відмінність між цими двома науковими напрямками полягає в тому, що звичайна психологія не претендує на практичну користь у корисних передбаченнях, а соціологія — це про роботу зі складними проблемами звичайного життя; а звичайне життя, зважаючи на біологічну необхідність, і є соціальним життям. Отже, якщо соціологію визначати як психологію, то краще називати її не

соціальною, а практичною чи прикладною психологією.

Першим результатом цілковитого прийняття такого погляду стане підтвердження очевидної складності й неосяжності завдання соціології. Насправді саму можливість такої науки часом заперечують. Наприклад, на одному з перших зборів Соціологічного товариства професор Карл Пірсон висловив думку, що народження науки соціології чекає на зусилля генія-одинака на зразок Дарвіна або Пастера. Пізніше на схожому зібранні містер Герберт Веллс пішов далі, заявивши, що такої науки не тільки немає, але й не може бути.

Такий скептицизм зазвичай ґрунтується на думці, що практична психологія в описаному сенсі неможлива. Одні вважають її нереальною через те, що людська воля додає до поведінки неминуче невимірний елемент і робить поведінку людини воістину різноманітною, а отже, недоступною науковому узагальненню; інші, прихильники детерміністської школи, вважають, що поведінка людини хоча й не демонструє справжнього розмаїття у філософському сенсі і людська воля не є її першопричиною, проте видається насправді настільки складною, що звести її до повної системи узагальнень буде неможливо, поки наука загалом не досягне значно більшого прогресу. Кожен із

цих підходів по суті породжує однаковий песимізм щодо соціології.

Очевидна складність людської поведінки, безсумнівно, велика, і вона бентежить. Проте проблема узагальнення має одну важливу особливість, здавалося б, менш очевидну. Річ у тім, що ми, як спостерігачі, постійно залежимо від думки людини про свої вчинки; що наше спостереження про якусь дію тією чи іншою мірою пов'язане зі знанням, здобутим від наших почуттів, про те, як собі все уявляє людина, яка виконує цю дію, і уникнути впливу цього чинника набагато складніше, ніж уважають. Кожен із нас твердо переконаний, що його поведінка та переконання суто індивідуальні, розумні та не залежать від зовнішніх факторів, і кожен готовий надати серію пояснень, що його поведінка узгоджується із цими принципами. І навіть більше, така ж аргументація спонтанно спадає на думку тим, хто спостерігає за поведінкою ближніх збоку.

Тут передбачають, що відчуття неймовірної складності та різноманітності людської діяльності рідше, ніж уважають, зумовлене прямим спостереженням, а частіше — фактором інтроспективної інтерпретації, який можна назвати своєрідним антропоморфізмом. Відповідно коректива із цього приводу в людській психології не менш

важлива, ніж кроки, зроблені в порівняльній психології, пов'язані з іменами Бете, Беєра, Ікскюля і Ньюеля. Вважають, що саме цей антропоморфізм у загальному підході психологів, який приховує спільність людської поведінки, уповільнив становлення справді практичної психології. Хоча об'єкт мало досліджували з погляду повного об'єктивізму, але навіть зараз можна сформулювати узагальнення, що стосуються деяких сфер людських переконань і поведінки. Утім таке дослідження не є завданням цього есею, і висловлені міркування наведені, по-перше, аби припустити, що проблема соціології не настільки безнадійно складна, як видається, а по-друге, щоб виправдати застосування для певних аспектів поведінки людини дедуктивного методу. На думку автора, цей метод хоча й визнають небезпечним, якщо він підміняє докладне дослідження, де дедуктивні процеси зведені до мінімуму, однак він корисний тоді, коли неправильно інтерпретують значущість попередньо накопичених фактів або коли точніші методи не дали результату через брак указівок, які з фактів найкорисніші для аналізу. Таким чином, цей есеї стане спробою створити за допомогою дедуктивного розгляду поведінки своєрідний посібник із застосування тих методів вивчення та зіставлення фактів, на яких ґрунтується вся справжня наука.

Навіть побіжний розгляд проблеми поведінки дає змогу зрозуміти, що ключ потрібно шукати саме у сфері почуттів — у найширшому сенсі. Почуття пов'язані з інстинктом так само очевидно та фундаментально, як пов'язані інтелектуальні процеси та рефлекторні дії; і в цій праці ми розглянемо інстинкт.

II. Психологічні аспекти інстинкту

Багато років тому в знаменитому розділі підручника з психології Вільям Джеймс достеменно з'ясував, яким чином інстинкт постає перед інтроспективним поглядом. Він показав, що імпульс інстинкту настільки аксіоматично очевидний, настільки «осмислений», що будь-яка думка про обговорення його основ безглузда або помилкова¹.

¹ «Навряд чи хоч одна людина з мільярда, коли обідає, замислюється про корисність. Вона їсть, бо їжа смачна, і їй хочеться ще. Якщо запитаєте, чому людина ще хоче того, що смачно, вона не зауважить у вас філософа, а посміється з вас, як із дурника. Зв'язок між приємним відчуттям і дією, яку воно викликає, для нього абсолютний і *selbstverstaendlich* (зрозумілий сам собою), він найдосконаліший «ап'юріорний синтез», що не потребує підтвердження через самоочевидність... Тільки метафізик може поставити такі питання: чому ми посміхаємося, коли задоволені, а не насуплюємося? Чому ми не можемо розмовляти з натовпом так само, як із одним другом? Чому саме ця дівчина впадає в око? Звичайна людина тільки й скаже: «Само собою зрозуміло, чому ми посміхаємося, само собою зрозуміло, чому серце починає би-

Коли ми зрозуміємо, що інстинктивні рішення сприймають у такій характерній, легко впізнаваній формі, то логічно відразу запитати: чи всі рішення, що набувають такої форми, інстинктивні за походженням? Дослідження, однак, показують, що кількість думок, заснованих на припущеннях такого інтроспективного характеру, настільки величезна, що будь-яка відповідь, окрім негативної, була б абсолютно несумісною із сучасними уявленнями про природу людського мислення².

Було багато спроб пояснити поведінку людини інстинктами. Справді, таких очевидних інстинктів, як самозбереження, їжа та розмноження, достатньо, щоб таке пояснення вважати правдоподібним, а його перші плоди привабливими. Ці три

тися частіше, коли бачиш натовп, само собою зрозуміло, чому ми любимо цю дівчину, чия душа впакована в ідеальну форму, вочевидь створену для того, щоб бути коханою» (W. James, «Principles of Psychology», vol. II, p. 386). (Тут і далі примітки автора).

² Ця інтроспективна особливість «ап'юріорного синтезу найвищого ґатунку» виявляється, наприклад, у припущеннях, на яких ґрунтується величезна кількість суджень у питаннях церкви та держави, сім'ї, правосуддя, невідкупності, честі, чистоти, злочинності тощо. Однак ми не можемо стверджувати, що кожному із цих понять відповідає конкретний інстинкт, оскільки це означало б наявність неймовірної кількості інстинктів, які здебільшого не мають жодної практичної біологічної користі. Наприклад, дуже важко уявити інстинкт, який робить людину методистом чи католиком; або інстинкт, який змушує людину вважати британську сім'ю найвищим продуктом цивілізації, проте ці позиції, безсумнівно, засновані на припущеннях, що мають ознаки, які, на думку Джеймса, належать імпульсам інстинкту.